

О. Іванченко,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОДОЛАННЯ ПРАВОВИХ КОЛІЗІЙ – ПРІОРИТЕТНЕ ЗАВДАННЯ СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Проблема колізій – не нова для юридичної науки. Вона була та залишається об'єктом численних наукових досліджень, у яких висловлено різні судження щодо витоків появи цього явища, їх визначення, видів, правил подолання, відмежування від суміжних понять тощо. Варто виокремити праці таких вітчизняних науковців у цій сфері, як М. Козюбра, В. Косович, Д. Лилак, О. Майстренко, С. Погребняк. Але, незважаючи на це, проблематика колізій у праві й досі залишається остаточно не вирішеною, породжуючи чисельні дискусії.

Метою статті є виявлення деяких причин колізій у праві України з огляду на сучасні реалії соціально-політичного розвитку, що спрямовано на створення загальнотеоретичної моделі механізму вдосконалення правової системи України.

На думку Д. Лилака, колізія – це 1) протиріччя; 2) між окремими нормативними правовими актами чи їхніми нормами; 3) що прийняті одним або різними суб'єктами правотворчості; 4) регулюють одні й ті самі суспільні відносини; 5) пропонують різні шляхи регулювання; 6) застосування кожного з них дає різний результат [1, с. 6].

О. Майстренко пропонує класифікацію колізій «по вертикалі» (за юридичною силою) та «по горизонталі» (між нормами, що мають однакову юридичну силу). До першої групи зараховано колізії: 1) між нормами міжнародного права, загальноновизнаними принципами та міжнародними договорами, з одного боку, і нормами національного законо-

давства, що визначають права та свободи людини й громадянина – з іншого; 2) між нормами Конституції України та законами; 3) між нормами кодексів і законів; 4) між нормами Конституції України, законів і нормами, що містяться в указах Президента, актах Уряду та інших підзаконних актах; 5) між актами органів державної влади України та актами органів місцевого самоврядування, виданими поза межами їхньої компетенції, а також між актами органів місцевого самоврядування різних рівнів. Щодо колізій «по горизонталі», то вони трапляються на практиці найчастіше та виникають: 1) між нормами, що містяться в одній статті нормативно-правового акта; 2) між нормами, що містяться у різних статтях одного нормативного правового акта; 3) між нормами, що містяться у різних нормативних правових актах [2, с. 8].

Нагальним є застосування системного підходу до виявлення та оцінювання колізій як у законодавстві України, так і колізій між нормами міжнародного права та нормами національного права під час встановлення колізійної норми, яка визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом, та розроблення теоретичних узагальнень і практичних рекомендацій з їх усунення за участю суб'єктів, які можуть бути корисними в цьому процесі, зокрема науковців і широкого кола експертів.

Перш за все, до колізій між нормами міжнародного права та нормами національного права. В умовах

глобалізації сучасна правова наука наголошує на впливові ролі норм міжнародного права на національне право. Загальносвітові та регіональні інтеграційні процеси зумовлюють тісну взаємодію й взаємопроникнення національних і міжнародних норм права. Сучасний етап розбудови державності України пов'язаний із реформуванням законодавства України на засадах забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір із метою набуття членства в Європейському Союзі (ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики»). Для нашої держави сьогодні вкрай важливими є підтримка зміцнення ролі міжнародного права у міжнародних відносинах, забезпечення дотримання та виконання чинних, вироблення нових принципів і норм міжнародного права. Новий імпульс ці засади право- та державотворення набули після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Основні напрями здійснення реформування правової системи України відображені у низці стратегічних документів, що набули втілення у Плані законодавчого забезпечення реформ в Україні.

Серед теорій співвідношення норм міжнародного та норм національного права заслуговує на увагу теорія гармонізації, запропонована англійським професором Дж. Фіцморісом у 1957 р., відома також як «компроміс Фіцморіса». Він звернув увагу на те, що більш-менш подібним застосуванню міжнародного права в національній правовій системі є застосування іноземного законодавства відповідно до колізійного права, коли іноземне законодавство застосовується тією мірою, якою воно не суперечить національному законодавству держави. З теорії Дж. Фіцморіса випливає, що національні судді не можуть застосовувати міжнародне право, не маючи на те санкції, встановленої національним правом. Так само й міжнародні арбітри та судді застосовують норми національного права лише тією

мірою, якою це не суперечить міжнародному праву. Загалом, як вважає Дж. Фіцморіс, існує тенденція до гармонізації національних правових систем і міжнародного права. Національні юристи, наприклад, тлумачать і розробляють національно-правові акти, беручи до уваги міжнародні зобов'язання своєї держави, а юристи-міжнародники розробляють міжнародно-правові акти, зважаючи на особливості національних законодавств. Відповідно до цього теорія Дж. Фіцморіса відома як «теорія гармонізації».

Аналізуючи співвідношення міжнародного та національного законодавства, Ю. Тихомиров виділяє декілька каналів впливу міжнародних правових норм на національну правову систему: а) нормативно-ціннісна орієнтація; б) дотримання процедур державного визнання міжнародних норм; в) визнання схвалених міжнародних норм складовою національної правової системи; г) встановлення пріоритету імплементованих міжнародних норм; г) юридичне закріплення процедури вирішення колізій між нормами міжнародного й національного права; д) використання міжнародних норм як зразка й критерію тлумачення конституційних норм [3, с. 12].

Системний підхід до права дає змогу якнайповніше виявити різні грані співвідношення між окремими нормами національного та міжнародного права (яке може бути субординаційним, координаційним, колізійним, контраверсійним тощо) [4]. Зазначається, що частинами механізму взаємодії правових систем Ради Європи, Європейського Союзу та держав-учасниць є конституційно-правовий механізм взаємодії норм міжнародного та національного права та колізійно-правовий механізм [5]. Національний рівень має передбачати механізм правової адаптації національної правової системи, який містив би гармонізацію законодавства, приведення його у відповідність до міжнародного права, подолання юридичних колізій [5].

Включення загально визнаних принципів міжнародного права до нормативного компонента національної правової системи зумовлює постановку питання про юридичну силу вказаних норм, про їхню дію у разі виникнення колізій із національними нормами права. У кінцевому підсумку в центрі дискусії виявляється питання, чи можуть міжнародно-правові норми застосовуватися у сфері національних відносин безпосередньо, тобто без проголошення міжнародних договорів джерелами національного права та без трансформації міжнародних договорів у національні закони.

У правовій системі України зазначена процедура передбачена за іншої підстави. У разі колізій між нормами міжнародного та національного права пріоритет віддається міжнародному праву, але якщо останні суперечать Конституції України, то їх застосування є можливим тільки після внесення відповідних змін до Конституції України [7]. Тобто питання про колізію між національними законами та міжнародними договорами вирішено на користь норм національного права.

Треба брати до уваги, що міжнародне право не вимагає визнання на національному рівні свого примату та безпосередньої дії. Вибір способу імплементації міжнародних зобов'язань залишається прерогативою держав. Міжнародне право переважно є консенсуальним, а не імперативним. Держава може ухилитися від виконання свого міжнародного зобов'язання, коли це не вигідно для неї, і погасити свою відповідальність, надавши компенсацію за скоєне правопорушення. Це, щоправда, не стосується норм *jus cogens*. Але обсяг регулювання цих норм за всієї своєї виняткової важливості є невеликим, оскільки ці норми є нечисленними та мають малий ступінь деталізованості.

У міжнародному праві є незрівнянно більше норм, які мають диспозитивний характер. З одного боку, це обмежує вплив міжнародного права, але з іншого – робить його більш гнучким і зруч-

ним для знаходження компромісів та уникнення конфліктів.

Опосередковане узгодження національного права з міжнародним не є настільки ж гнучким способом узгодження міжнародного та національного права, як безпосереднє застосування міжнародного права. Цей спосіб узгодження забирає досить багато часу та ресурсів законодавця. Однак цей спосіб забезпечує вдосконалення самих національних правових актів з урахуванням особливостей національної системи права, що є зручним для національних правозастосовних органів. Це дає можливість усунути колізії між національним і міжнародним правом, зберігши цілісність національної системи права, а також донести вимоги міжнародного права до всіх зацікавлених суб'єктів. Тому опосередковане узгодження національного права з міжнародним, як і безпосереднє застосування міжнародного права, також є дуже корисним і бажаним.

Для досягнення найбільшого ефекту мають використовуватися обидва способи. Наприклад, на першому етапі після укладення чергового міжнародного договору, поки відповідні національні органи не здійнять імплементацію його положень у національне законодавство, договір буде застосовуватися безпосередньо. А після того, як будуть прийняті всі необхідні внутрішні правові акти, основним засобом реалізації зобов'язань цієї угоди автоматично стане застосування національного законодавства.

На доктринальному та законодавчому рівнях складним є питання про співвідношення норм національного законодавства України з нормами ратифікованих міжнародних договорів у разі колізій між ними. На доктринальному рівні перевага здебільшого надається міжнародним договорам. На законодавчому рівні це питання залишається чітко не визначеним як у Конституції України, так і в кодифікованих актах. М. Козюбра зазначає, що положення про те, що в разі суперечності норм

кодексу ратифікованому міжнародному договору України застосовується положення відповідного міжнародного договору, містяться в більшості українських кодексів – Цивільному, Господарському, Митному, Податковому, Повітряному, Водному, Лісовому та інших. Проте існують і такі кодекси, наприклад Земельний кодекс України, Бюджетний кодекс України, які автоматично не визнають пріоритетності міжнародних договорів над положеннями цих кодексів, покладаючи вирішення цих питань на законодавця в кожному конкретному випадку [8].

Основними способами впливу норм міжнародного права на норми національного права є відсилання, рецепція та трансформація.

Розрізняють два основні види відсилок – загальну та спеціальну. Загальне відсилання, як правило, вказує, що всі чинні договори держави, ратифіковані нею у встановленому порядку, є частиною її законодавства. Прикладом загальної відсилки може бути ст. 9 Конституції України, відповідно до якої чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Спеціальне відсилання містить посилання на конкретну норму або норми певного міжнародного договору. У законодавстві України найчастіше використовуються саме загальні відсилання, коли не тільки не вказується назва міжнародного договору, а навіть не окреслюється їхнє коло. Відсилка може також бути звернутою як до чинного міжнародного договору, так і до міжнародного договору, які будуть укладені чи набудуть чинності для України у майбутньому.

Щодо колізій між нормами кодексів і законів та під час встановлення колізійної норми, що визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом. У вітчизняному законодавстві існують колізії між нормами кодексів і нормами законів, що на практиці перед-

бачає необхідність здійснити вибір однієї з двох норм, які перебувають між собою в суперечності, з метою вирішення конкретних життєвих ситуацій.

Науково-експертний діалог із питань методології виявлення неузгодженостей і суперечностей у нормативних актах, способів усунення колізій спрямований на продовження й поглиблення започаткованих радикальних реформ, забезпечення цілісного унормування пріоритетних сфер державотворення. До базових критеріїв моніторингу колізій О. Копиленко зараховує, насамперед, аналіз конкретної сфери правового регулювання, наукове оцінювання змісту колізій і прогалін, їхніх джерел (за результатами парламентського контролю, правозастосовної діяльності центральних органів виконавчої влади, судової практики, позицій науковців і громадськості), законодавчі пропозиції щодо усунення колізій і прогалін [9].

Наприклад, внесення змін до Конституції України у розділі здійснення правосуддя та прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у 2016 р. спричинили появу колізій між зазначеним законом і процесуальним законодавством. Склалася ситуація, коли норми закону є пріоритетнішими, порівняно із приписами кодексів. (Це виняткова ситуація, оскільки за принципом ієрархічності має бути навпаки!). Виходом із цієї ситуації є внесення змін до процесуальних кодексів, можливо, їхні нові редакції чи взагалі – розроблення нового кодексу. Наприклад, Радою з питань судової реформи при Президентові України були розроблені проекти змін до ЦПК, ГПК та КАС України. Нові редакції процесуальних кодексів набули чинності у грудні 2017 р. Так, за оновленими кодексами до складу учасників судового процесу введено експерта з питань права, що є новелою (ст. 66 ЦПК, ст. 63 ГПК, ст. 61 КАС). Як експерт із питань права може залучатись особа, яка має науковий ступінь і є визнаним фахівцем у галузі права. У яких випадках може з'явитися нагода у висновках такого

експерта? Учасники справи мають право подати до суду висновок експерта в галузі права щодо: 1) застосування аналогії закону чи аналогії права; 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування, доктриною у відповідній іноземній державі (ст. 115 ЦПК, ст. 109 ГПК, ст. 112 КАС).

Фахівці у процесуальній сфері значають, що залучення експертів із правових питань до судового процесу не є чимось новим і неприродним, а навпаки, досить поширене в судових процесах зарубіжних країн і міжнародних інституцій. Найбільш типовим випадком, коли національному суду потрібна допомога експерта з питань права, є необхідність застосування під час розгляду справи норм права іноземної держави. Не є винятком і Україна, тому в тих випадках, коли спір між сторонами розглядається українським судом, може виникнути необхідність застосувати норми права іноземної держави, які суд знати не зобов'язаний. Тому цілком логічним і обґрунтованим є визначення законодавцем під час оновлення процесуального законодавства однією із сфер, де може бути необхідним участь експерта з питань права, саме зміст норм іноземного права [10].

Новелістична норма, яку пропонується закріпити у процесуальному законодавстві України, має відсилання до приписів Закону України «Про міжнародне приватне право», у якому визначається, що право, яке підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом, визначається згідно з колізійними нормами та іншими положеннями колізійного права цього Закону, інших законів, міжнародних договорів України [11].

Убачається включення до складу учасників судового процесу експерта з питань права загалом цілком логічним, оскільки це сприятиме вдосконаленню судової системи України відповідно до європейських стандартів та усуненню колізій у цій сфері.

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що колізійні норми – це необхідний елемент у механізмі правового регулювання, який забезпечує справедливе вирішення різних видів юридичних колізій на засадах верховенства права та законності. У зв'язку із реформуванням законодавства та збільшенням кількості прийнятих нормативних правових актів юридичні колізії виникають дедалі частіше. Колізійні норми виконують функцію щодо визначення пріоритетної норми у разі виникнення колізій між правовими нормами, що регулюють однорідні або схожі правовідносини.

Ключові слова: колізійні норми права, колізійне право, юридична колізія, норми права, спеціалізовані норми права.

У статті на основі системного підходу до виявлення та оцінювання колізій у законодавстві України, колізій між нормами міжнародного права та нормами національного права, у встановленні колізійної норми, що визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом, здійснено спробу теоретичних узагальнень і практичних рекомендацій з їх усунення. Зроблено висновок, що колізійні норми – це необхідний елемент у механізмі правового регулювання, який забезпечує справедливе вирішення різних видів юридичних колізій на засадах верховенства права та законності. У зв'язку із реформуванням законодавства та збільшенням кількості прийнятих нормативних правових актів юридичні колізії виникають дедалі частіше. Колізійні норми виконують функцію щодо визначення пріоритетної норми у разі виникнення колізій між правовими нормами, що регулюють однорідні або схожі правовідносини. Оновлене процесуальне законодавство України має сприяти процедурі вирішення колізій.

В статье на основе системного подхода к выявлению и оценке коллизий как в законодательстве Украины, так и между нормами международного права и нормами национального права, а также в установлении коллизионной нормы, определяющей право какого государства подлежит применению к правоотношениям с иностранным элементом, предпринята попытка теоретических обобщений и практических рекомендаций по их устранению. Коллизионные нормы – это необходимый элемент в механизме правового регулирования, который обеспечивает справедливое решение различных видов юридических коллизий на принципах верховенства права и законности. В связи с реформированием законодательства и увеличением количества принятых нормативных правовых актов юридические коллизии возникают все чаще. Коллизионные нормы выполняют функцию по определению приоритетной нормы в случае возникновения коллизий между правовыми нормами, регулирующими однородные или подобные правоотношения. Обновленное процессуальное законодательство Украины должно упростить процедуру разрешения коллизий.

In an article on the basis of a systematic approach to the identification and assessment of collisions both in the legislation of Ukraine, between international law and the norms of national law, as well as in establishing the conflict of laws determining the law of which state is applicable to legal relations with a foreign element, an attempt is made to generalize theoretical and practical Recommendations for their elimination. Colliding norms are a necessary element in the mechanism of legal regulation, which provides a fair solution to various types of legal conflicts based on the rule of law and the rule of legality. In connection with the reform of legislation and the increase in the number of legal acts

adopted, legal conflicts arise more often. Conflict norms fulfill the function of determining the priority rate in the event of a conflict between legal rules governing homogeneous or similar legal relations. The updated procedural legislation of Ukraine should simplify the procedure for resolving conflicts.

Література

1. Лилак Д.Д. Проблемы колізій у законодавстві України (теорія і практика): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. К., 2004. 20 с.
2. Майстренко О.В. Теоретико-правові аспекти колізій у законодавстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Х., 2008. 20 с.
3. Тихомиров Ю.А. Развитие теории конституционного права. Государство и право. 1998. № 7. С. 9–16.
4. Кельзен Г. Чисте правознавство. К.: «Юніверс», 2004. 496 с.
5. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. 304 с.
6. Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти: монографія. К.: Логос, 2010. 428 с.
7. Конституція України: прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 147.
8. Козюбра М.І. Співвідношення національних і міжнародних правових систем. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2016_181_3/
9. Подолання правових колізій і прогалін – пріоритет моніторингової діяльності Інституту законодавства Верховної Ради України. URL: http://instzak.rada.gov.ua/instzak/control/uk/publish/article?art_id=45127&cat_id=45024/
10. Громовой О.В. Чи потрібен у суді експерт з питань права, як пропонується в проектах процесуальних кодексів? URL: <http://sud.ua/ru/news/blog/106122-chi-potriben-u-sudi-ekspert-z-pitan-prava-yak-proponuyetsya-v-proektakh-protseualnikh-kodeksiv>.
11. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422.

